

was het clandestien stroomverbruik wèl mogelijk. Vergeleken met de zomer van '44 daalde het totale stroomverbruik in het westen des lands tot ca. 10%.

Tallose moeilijkheden in het dagelijks leven vloeiden hier uit voort. Als men geen kaarsen had of andere artikelen die enig licht konden verspreiden (carbid, petroleum of olie), zat men 's avonds in het donker. Geen enkel electrisch apparaat werkte meer, ook niet de electrische bel. Parterrebewoners kon men waarschuwen door op de deur of op een raam te bonzen dan wel te rammelen met de klep van de brievenbus – moest men hoger zijn, dan diende men veelal aan een touw te trekken dat uit een raam van de bovenverdieping hing. Aan de openbare weg stonden, evenals in de woningen, de electrische klokken stil; in heel Amsterdam kon men op straat nog maar op de helft van de kerkklokken en op de klokken van het hotel Americain op het Leidseplein, van het Rijksmuseum en van het Stedelijk Museum zien, hoe laat het was (al die klokken werden mechanisch opgewonden). De stilstaande klokken maakten een merkwaardig vervreemdende indruk – het leek of het gehele leven stilstond.

Dat men zijn aansluiting op het electrisch net kwijtraakte, betekende ook dat men, tenzij men een kristalontvanger bezat, in het algemeen zijn verborgen radio niet langer kon gebruiken¹ – de meesten die in het westen des lands woonden, konden dus niet meer luisteren naar de Londense uitzendingen. Zeker, de illegale pers ging door middel van de verspreiding van tallose gestencilde nieuwsbladen voor de nieuwsvoorziening zorgen, maar het nieuws te lezen was iets anders dan het met eigen oren te horen. Meer dan vier jaar lang hadden de BBC en Radio Oranje hun best gedaan, het moreel in bezet gebied hoog te houden – zij raakten in de herfst van '44 in het westen het veruit grootste deel van hun luisteraars kwijt. Bij die luisteraars werd derhalve in een periode waarin de nood van maand tot maand klom, het gevoel van isolement sterker. Speciaal om naar de radio te kunnen blijven luisteren, trachtte menigeen een beetje stroom op te wekken met de dynamo van een fiets waarvan een wiel draaiend werd gehouden – wie een accu bezat, poogde op dezelfde wijze stroom te vergaren.

¹ In de tweede helft van '43 had de bezetter de inlevering van alle radiotoestellen gelast, maar er zijn toen naar onze schatting, afgezien van de radio's in 'foute' gezinnen (die behoefden niet te worden ingeleverd), ca. 400 000 toestellen achtergehouden; dat betekende dat van begin '44 af in één op de vijf gezinnen nog een radio aanwezig was.